
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 349.6+349.415

І.В. Барчук

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового,
екологічного,
земельного та аграрного права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СПЕЦИФІКА ДЖЕРЕЛ КАНОНІЧНОГО ПРАВА СХІДНОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Актуальність теми. Характерною рисою сучасних світових релігій – християнства, ісламу та буддизму – є те, що вони виникають та діють як відносно автономна правова сфера, котра функціонує та розвивається паралельно з національною системою права певної держави.

Однією з розвинених релігійно-правових систем сучасності є християнське канонічне право, що виникло і сформувалося на базі християнської релігійно-філософської доктрини. Термін «канонічне право» за обсягом охоплює релігійно-общинні правові системи «традиційних» гілок християнства – православ'я та римо-католицизму. Саме тому вивчення особливостей джерел канонічного права у православ'ї, яке сповідує більшість населення України, є вельми актуальним та доцільним.

Наукова новизна та ступінь дослідження. Над питанням характеристики джерел канонічного права християнської церкви працювали ряд сучасних дослідників-правознавців: А.Б. Венгеров, М.І. Козюбра, С.А. Комаров, В.В. Копейчиков, В.О. Котюк, Г.І. Муромцев, Ю.М. Оборотов, Ю.В. Тихонравов та ін.; ряд відомих учених-каноністів: С.С. Бобчев, М.І. Горчаков, О. Лотоцький, В.І. Лубський, еп. Нікодим (Мілаш), М. Остоумов, А.С. Павлов, І. Попов, М. Суворов, В. Ципін та ін.

Канонічне право – унікальне правове утворення, місце якого в системі правових явищ уже тривалий час є предметом наукових дискусій. У минулому ця проблема розв’язувалася більш однозначно – сама церква вважала канонічне право діючим правом особливої за статусом суспільної спільноти; дослідники ж світського права вважали його частиною романо-германської правової сім’ї. У наш час, зважаючи на складність цього суспільно-правового феномену та тенденції його розвитку, позиція дослідників змістилася у бік меншої прямолінійності [1, с. 165].

В цілому можна констатувати, що у сучасній вітчизняній світській юриспруденції питання визначення місця християнського канонічного права як сучасної нам діючої правової системи у широкій його постановці на даний час практично не розглядається.

У науці канонічного права відомий цілий ряд альтернативних теорій, що намагаються пояснити, яке ж місце в системі правових явищ посідає це релігійно-правове утворення. Стисло викладемо сутність і ключові аргументи основних з них.

1. Канонічне право належить до складу приватного права.

Головним аргументом прихильників такої теорії є посилення на те, що релігія – це сфера совісті, приватна справа кожної людини. Подібне твердження саме по собі важко заперечити. У національному законодавстві переважної більшості сучасних країн та у міжнародному праві закріплені положення щодо свободи віросповідання, які дозволяють віднести цю сферу до особистих прав кожної людини [2, с. 21]. Конституція України також визначає свободу світогляду та віросповідання як одне з невід’ємних особистих прав людини і громадянина. Проте, ми вважаємо, що такі твердження важко вважати незаперечними аргументами на користь кваліфікації канонічного права як частини приватного права, адже приватно-особистий характер права на свободу віросповідання зовсім не є обов’язковою підставою для такого висновку. Церква зовсім не приватна спільнота, а організм, наділений щонайбільшою універсальністю» [3, с. 14].

2. Канонічне право – частина публічного права.

Дану теорію можна вважати однією з найдавніших. Започаткована вона ще середньовічними каноністами, які розвинули положення

римського права, відповідно до якого, релігія вважалася справою державною, а, отже, – частиною публічного права. Наприклад, взаємозв'язок православної церкви та держави на теренах Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.ст. був настільки тісним, що деякі відомі дослідники категорично заявляли: «... в церковному праві немає потреби розрізняти публічне та приватне право, тому що все взагалі церковне право носить публічний характер» [4, с. 6]. Дія та авторитет канонічних приписів не залежать безпосередньо від наявності чи відсутності їх легітимізації з боку держави. Визнання нею церковно-канонічних норм здатне зробити їх обов'язковими лише для самої держави та суб'єктів правовідносин, на які поширюється дія державного примусу.

3. Канонічне право поряд з державним відноситься до публічного права (перебуває у відношеннях співпідпорядкування щодо державного).

На думку окремих дослідників, т.зв. «зовнішнє» канонічне право – норми, що регулюють відносини церкви як одного з суспільних союзів з іншими суспільними утвореннями (і, перш за все, з державою), безумовно, входить до сфери державного права. «В цій сфері помісна церква в повній мірі залежить від волі державної влади, що здійснює свої суверенні повноваження на території цієї Церкви» [3, с. 13]. Без сумніву, що держава (як інституція, наділена вищою мірою влади в суспільстві) на власний розсуд визначає правовий статус релігійних організацій, які сприймаються нею як своєрідний різновид громадських об'єднань.

4. Канонічне право є частиною публічного, якщо у даному політико-територіальному утворенні церква не відокремлена від держави, та приватного, якщо вона відокремлена.

Аналізуючи дану концепцію, А.С. Павлов посилається на слова одного з її засновників – відомого історика права другої пол. ХІХ ст. Марецола: «Кожна людина за своїми віруваннями входить до складу певної релігійної общини. Звідси виникають більш чи менш своєрідні релігійні відносини». Ми цілком погоджуємось з думкою А.С.Павлова, який відзначав, що попри раціональне зерно така позиція є хибною, тому що канонічно-правовий матеріал, який Марецол вважає прошарком між публічним і приватним правом, складає, власне, основну частину

канонічного права [5, с. 14].

5. Канонічне право – самостійна сфера права.

Саме цей погляд, що започаткований ще у середньовіччі, можна вважати переважаючим у канонічній дослідницькій літературі XIX ст., коли намітилася тенденція переходу від власне богословського до правового підходу при вивченні канонічного права східної (православної) християнської церкви. «Допоки, – вважає проф. А.С. Павлов, – систематика різних частин права не зведена до беззаперечних філософських начал, ми вправі і надалі продовжувати дотримуватись поглядів середньовічних цивілістів і каноністів, які, маючи на увазі різницю джерел і предметів приватного та публічного права, з одного боку, та канонічного – з іншого, не знаходили іншого, вищого начала для поділу системи права і відповідно до цього розподіляли все право в останній інстанції на *jus civile* (право громадянське, тобто мирське, світське взагалі) та *jus canonicum* (право канонічне, церковне)» [5, с. 15].

Підсумовуючи короткий історичний огляд основних теорій, які визначають місце канонічного права в системі права, ми не можемо не звернути увагу на деяку архаїчність цих теоретичних конструкцій та невідповідність їх сучасному рівню розвитку теорії права. Прикладом сучасного наукового підходу до цієї проблеми можна вважати позицію, яка послідовно розвивається у своїх працях М.Ю. Вар'ясом. Він вважає (і ми цілком розділяємо такий підхід), що відповідь на питання, чи можна приймати християнське канонічне право у його сучасному вигляді за самостійну правову систему, належить шукати через право розуміння. Послідовно застосовуючи цей метод, М.Ю. Вар'яс приходив до висновку, що церква є своєрідним різновидом корпоративних об'єднань з особливою правовою процедурою вступу до неї (через таїнство хрещення, яке має у даному випадку безпосереднє канонічно-правове значення), з власним предметом правового регулювання, методологією та власною корпоративною правовою системою [6, с. 80-85].

Християнське канонічне право, як і більшість інших релігійно-правових систем, не може бути зведене ні до рівня правового інституту, ні до рівня галузі права (адже до його складу входять усі перелічені рівні, що дозволяє характеризувати його як самостійну сферу права). Дія

канонічно-правової норми вищого рівня ніяк не обмежена сферою дії норм національного законодавства. У цьому відношенні подібні норми наділені значно більшою універсальністю і територіально-часова сфера їхньої дії визначається лише органами церковного управління відповідного рівня.

Джерела канонічного права у силу своєї особливої правової природи наділені рядом істотних ознак, які в сукупності дозволяють досить чітко вирізнити їх з-поміж інших різновидів джерел права.

На думку С.В. Місевича, специфічні риси джерел канонічного права класифікують на дві великі категорії: 1) специфіка джерел канонічного права по відношенню до джерел світського права; 2) специфіка щодо джерел інших релігійних правових систем. Ці дві категорії майже різнозначні за обсягом, проте цілковито відрізняються за напрямком специфікації. Тоді як у першому відношенні головна роль належить рисам, які прийнято відносити до теоретико-правових ознак; у другому аспекті основна увага приділяється віронавчальним та організаційно-управлінським моментам, які дозволяють унікально відрізнити системи приписів різних релігійних деномінацій. Тому природно, що, враховуючи раніше визначений предмет даного нашого дослідження, основна увага при подальшому розгляді буде приділятися саме особливостям джерел канонічного права по відношенню до джерел права світського [7, с.205].

На думку М.Ю. Вар'яса, для церковно-правових суспільних відносин характерні такі спільні особливості, як: 1) корпоративний характер відносин, учасниками яких є лише члени церкви, сама церква та корпорації всередині неї; 2) їх публічний характер у рамках корпорації; 3) змішаний тип відносин (вони можуть бути як чисто корпоративними, так і з зовнішніми елементами) [6, с. 40]. Не зважаючи на те, що ряд складових ознак церковно-правових відносин важко заперечити, ми (у зв'язку з тим, що не відносимо християнське канонічне право до корпоративних галузей чи навіть систем права, як про це детальніше буде сказано нижче) не повністю поділяємо погляди М.Ю. Вар'яса на дану проблему і вважаємо, що ці відносини належить розглядати як самостійний підвид особливого типу правовідносин – релігійно-правових.

У цілому ж, узагальнюючи орієнтовно визначене коло суспільних

відносин, що врегульовуються джерелами релігійного (і, зокрема, канонічного) права, можна підсумувати, що всі вони є відносинами, які стосуються внутрішнього і зовнішнього аспекту життя релігійної організації та статусу її членів. Як бачимо, суспільні відносини як предмет правового регулювання у світському та релігійному праві істотно відрізняються і можуть розглядатися як самостійні сфери існування права. Це видається достатньою підставою для ствердження про своєрідний характер джерел канонічного права, у яких знаходять відображення дані специфічні суспільні відносини, і необхідність їх окремого від джерел світського права розгляду.

Канонічне правовідношення цілком може бути визначене за допомогою більшості сучасних дефініцій правовідносин у цілому. Наприклад, під ним можна розуміти врегульовані правом суспільні відносини, сторони яких володіють суб'єктивними правами та несуть юридичні обов'язки. На думку М.Ю. Вар'яса, церковні правовідносини – «це юридичні відносини, що виникають у відповідності з нормами церковного права і на основі передбачених ними юридичних фактів, зміст яких складають взаємні права та обов'язки суб'єктів церковного права» [6, с. 99]. Однак, поряд з тим, що їм властиві всі основні ознаки правовідносин (суспільний характер, об'єктивність існування чи можливість врегулювання), вони наділені і цілим рядом індивідуальних ознак, пов'язаних з елементним складом правовідносин – об'єктами, суб'єктами та змістом.

Специфіка об'єктів канонічно-правових відносин значною мірою визначається особливістю вже оглянутих суспільних відносин, які підлягають нормативному врегулюванню. В цілому ж ключовою категорією тут є таке суто релігійне поняття, як спасіння душі. Як бачимо, специфіка об'єктів канонічно-правових відносин зумовлена, в першу чергу, їх особливою природою, тісно пов'язаною з діяльністю релігійної організації та задоволенням релігійних потреб людини.

Не меншу специфіку у порівнянні з аналогічною категорією світського права мають і суб'єкти канонічно-правових відносин, систему яких складають як фізичні (миряни, церковно- та священнослужителі), так і юридичні особи (монастирі, братства, духовні школи та ін.) та

об'єднання (наприклад, церковні собори різних рівнів).

Зміст канонічно-правових відносин визначається предметом і методом правового регулювання і складає суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів цього виду правовідносин. Він виражається у специфічних похідних від двох попередніх елементів формах прав і обов'язків (наприклад, обов'язок віруючого регулярно відвідувати богослужіння, право на причастя тощо).

Дещо інший підхід до класифікації специфіки різних типів джерел права дозволяє виділити відповідно до двох основних рівнів розуміння і поділу джерел права такі групи: 1) специфіка різних типів джерел у матеріальному їх розумінні; 2) специфіка джерел у формальному відношенні. Саме за цим підходом відбуватиметься подальший розгляд поставленої проблеми.

Перша і найважливіша особливість матеріальних джерел релігійного права в цілому та канонічного, зокрема, пов'язана з системою нормотворчих органів, що є виразниками правотворчої волі та критерієм розуміння джерел у цьому аспекті. У канонічному праві основним нормотворчим суб'єктом є сама релігійна організація чи об'єднання (церква), репрезентантами яких виступають органи церковного управління різних типів і рівнів.

Релігійна організація є найбільш значимою та впливовою формою самоорганізації прихильників певної релігійної течії. Саме релігійна організація як громадське об'єднання, що має на меті досягнення певних специфічних спільних цілей, є організаційною ланкою, що виступає суб'єктом правовідносин, і в такому статусі взаємодіє з іншими фізичними чи юридичними особами (суб'єктами правовідносин) та, зокрема, з державою. Релігійні організації, отже, входять до сфери регулювання національного законодавства, де найчастіше і наводиться їх законодавче визначення, яке залежить від волевиявлення законодавця, а отже, є специфічним для кожної національної правової системи. Так, вітчизняне законодавство у сфері свободи совісті не дає об'єднаного поняття релігійної організації, обмежуючись наведенням переліку релігійних утворень, які можуть вважатися релігійними організаціями. Ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23

квітня 1991 р. визначає, що релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій [8].

Вітчизняна релігієзнавча наука визначає церкву як «тип релігійних організацій, що склався в ході розвитку того чи іншого віровчення як засіб регламентації відносин всередині релігійних спільнот та їх зв'язків зі світськими групами і організаціями, передусім державними» [9, с. 372].

Релігійні приписи в силу унікальності відносин, які підлягають врегулюванню, потрібно виділяти як окремий різновид соціальних норм. Для виокремлення і зручності подальшого вивчення різних видів релігійних норм серед них можна виділити «релігійні правові норми». Канонічне право християнських церков, системи мусульманського, індуського, буддійського права – ось лише деякі приклади релігійно-правових норм, що традиційно розглядаються як цілком окремий різновид норм релігійних. Об'єктивна підстава виникнення таких норм – фактична наявність релігійних відносин правового характеру (ієрархічно-управлінські, майнові, карні відносини), що реалізуються через стосунки віруючих, релігійні зв'язки громад і церков. Ці відносини, як і будь-які інші існуючі відносини, потребують врегулювання, яке виражається у загальній формі – у формі норми.

Аналіз релігійних правових норм дозволяє зробити висновок, що їм властиві практично всі ознаки, які традиційно приписуються праву, зокрема:

1. Загальнообов'язковий (імперативний) характер. Релігійно-правові норми поширюють свою дію на всіх віруючих, яким вони адресовані, незалежно від їх індивідуального волевиявлення. 2. Встановленість та гарантування певним зовнішнім авторитетом (церквою). Якщо у світському праві формою організації суспільних відносин та інтересів усіх членів суспільства є держава (як єдине утворення, наділене владою застосовувати заходи примусу для забезпечення виконання правових норм), то у сфері дії релігійно-правових норм (яка часто перебуває поза межею дії держави) місце загальноновизнаного авторитету, що встановлює та гарантує дотримання канонічних норм, посідає церква як універсальне

джерело та середовище канонічного права. 3. Нормативність. Церковно-правовим нормам властивий розподіл відповідно до трьох основних засобів врегулювання суспільних відносин на праводозвільні, правозобов'язувальні та правозаборонні. 4. Формальна визначеність. Норми канонічного права попри існування т.зв. «канонічно-правових звичаїв», закріплюються формально, переважно шляхом фіксації у тексті нормативного акта (найбільш вживаними формами нормативних актів у православної церкві є т.зв. «правила» різних органів церковного управління). 5. Багаторазовість використання. Церковні канони, як і «світські» правові норми, є правилами поведінки, що мають постійний характер та однаково регулюють усі однотипні відносини.

Отже, можна стверджувати, що релігійно-правові норми (зокрема, канонічні норми православної церкви) належить вважати специфічним різновидом норм права. Питання зв'язку між державою та правом належить до числа «вічних» питань юриспруденції, і, очевидно, єдиної загальноновизнаної думки тут бути не може.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що:

- Специфічні риси джерел канонічного права при порівняльному розгляді можна поділити на дві великі категорії: 1) специфіка джерел канонічного права по відношенню до джерел світського права; 2) специфіка канонічно-правових джерел щодо джерел інших релігійних правових систем.

- Джерела канонічного права врегульовують особливий тип суспільних відносин, яким властивий власний предмет (суспільні відносини, пов'язані із задоволенням релігійних потреб) та методи (імперативний, диспозитивний, змішаний і акривія та ікономія в якості специфічних методів) нормативного врегулювання. Досить чітко відрізняються від «світських» і канонічні правовідносини, специфіка яких виражається як на рівні об'єкта (суспільних відносин особливого типу, що піддаються нормативному врегулюванню), так і на рівні суб'єктів та змісту правовідносин цього типу.

- Особливості джерел канонічного права виявляються й у їх класифікації, для якої типовим є виділення специфічних нехарактерних

для світського права видів правових джерел (Біблія, церковне передання, канонічний звичай, церковне законодавство та ін.).

Література

1. Туркало Я.К. Нарис історії вселенських соборів (325-787) / Я.К. Туркало. – Брюссель, 2004. – 319 с.
2. Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. – 168 с.
3. Цыпин В.А. Церковное право / В.А. Цыпин. – М.: Круглый стол по религиозному образованию в русской православной церкви, 1996. – 442 с.
4. Суворов Н. Учебник церковного права / Н. Суворов. – М., 1993. – 531 с.
5. Павлов А.С. Каноническое право / А.С. Павлов. – М., 2007. – 446 с.
6. Варьяс М.Ю. Церковное право как корпоративная правовая система: опыт теоретико-правового исследования / М.Ю. Варьяс // Правоведение. – 2012. – № 6. – С.76-85.
7. Місевич С.В. Біблія як фундаментальне джерело канонічного права православної церкви / С.В. Місевич // Біблія і культура: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 204-208.
8. Про свободу совісті та релігійні організації. Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
9. Релігієзнавчий словник / [ред. А.Колодного та Б. Лобовика]. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.

Анотація

Барчук І.В. Специфіка джерел канонічного права східної християнської церкви. – Стаття.

Дана стаття присвячена визначенню поняття та характерних особливостей джерел канонічного права у православ'ї. Проведено відмежування від норм світського права, виділено власний об'єкт та предмет аналізу, обґрунтовано окремі види джерел.

Ключові слова: канонічне право, джерела канонічного права, східна християнська церква.

Аннотация

Барчук И.В. Специфика источников канонического права восточной христианской церкви. - Статья.

Данная статья посвящена определению понятия и характерных особенностей источников канонического права в православии. Проведено отграничения от норм светского права, выделено собственный объект и предмет анализа, обоснованно отдельные виды источников.

Ключевые слова: каноническое право, источники канонического права, восточная христианская церковь.

Summary

Barchuk I.V. The specificity of the sources of canon law of the Eastern Christian Church. - Article.

This paper focuses on the definition and the characteristics of the sources of canon law in Orthodoxy. The norms of secular law are separated, object and subject of analysis are selected, types of sources are reasonably certain.

Keywords: canon law, the sources of canon law, Eastern Christian Church.

УДК 340.131.6

О.Б. Ганьба

ад'юнкт Національної академії
державної прикордонної служби
України ім. Б. Хмельницького,
підполковник

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ СУБ'ЄКТАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

В умовах перехідної держави з її проблемами та негараздами (криза в економіці, фінансова скрута, корупція, недосконалість законодавства тощо) особа втрачає впевненість у належній соціальній захищеності, тому і пересічна особа, і державні службовці (особливо нижчих ланок) прагнуть знайти раціональні шляхи вирішення власних проблем як законними, так і протиправними способами, що однаковою мірою стосується і суб'єктів охорони державного кордону України [1, с.8].

На сьогодні залишається малодослідженою протиправна поведінка працівників окремих правоохоронних органів нашої держави, до яких відноситься і Держприкордонслужба України.

Підвищена суспільна небезпека правопорушень суб'єктів правоохоронної діяльності у сфері охорони державного кордону полягає в тому, що вони здійснюються особами, які за своїм статусом і повноваженнями зобов'язані забезпечувати законність і правопорядок, попереджувати, прискіпати і викривати правопорушення інших осіб, однак